

JANE GOODALL

ÎN UMBRA OMULUI

Traducere din engleză de
Veronica Focșeneanu

Pentru observațiile lui Henry W. Nissen, vezi „A Field Study of the Chimpanzee”, în *Comparative Psychology Monographs*, Vol. 8, 1931, pp. 1 – 22.

Utilizarea uneltelelor este discutată de Harry Beatty în „A Note on the Behaviour of the Chimpanzee”, „General Notes”, *Journal of Mammalogy*, Vol. 32, 1951, p. 118, de Fred G. Merfield și H. Miller în *Gorillas Were My Neighbours* (Longmans, Londra, 1956) și de Wolfgang Köhler (folosirea și realizarea de unelte de către grupuri de cimpanzei captivi), *The Mentality of Apes* (Harcourt, Brace, New York, 1925).

Detaliile despre incapacitatea unui cimpanzeu de a folosi o toporișcă pentru construirea unei unelte, cuprinse în Capitolul 19, provin din „Formation and Highest Frontier of the Implemental Activity of Anthropoids”, de H.F. Kroustov, studiu prezentat la al VII-lea Congres Internațional de Științe Etologice și Antropologice, Moscova, 1964.

Experiențele cu Washoe sunt relatate de R. Allen și Beatrice Gardner în „Teaching Sign Language to a Chimpanzee”, *Science*, Vol. 165, 1969, pp. 664 – 672.

Povestea Rezervației Gombe Stream este prezentată de o manieră diferită în propria mea monografie, *The Behaviour of Free-living Chimpanzees in the Gombe Stream Area*, publicată ca Vol. 1, Partea 3, 1968, pp. 161 – 211, al *Animal Behaviour Monographs*.

Cuprins

Prefață	9
Cuvânt-înainte.....	19
Mulțumiri	23
Capitolul 1: Începuturi.....	31
Capitolul 2: Primele zile.....	44
Capitolul 3: Primele observații.....	55
Capitolul 4: Viața din tabără.....	69
Capitolul 5: Ploile.....	83
Capitolul 6: Cimpanzeii sosesc la tabără	95
Capitolul 7: Viața sexuală a lui Flo	111
Capitolul 8: Cantina	120
Capitolul 9: Flo și familia ei	132
Capitolul 10: Ierarhia	143
Capitolul 11: Dezvoltarea centrului de cercetare	162
Capitolul 12: Nou-născutul	177
Capitolul 13: Puiul	191
Capitolul 14: Adolescentul	202
Capitolul 15: Relațiile dintre adulți.....	213
Capitolul 16: Babuinii și jaful	226

Capitolul 17: Moartea.....	242
Capitolul 18: Mama și puiul	253
Capitolul 19: În umbra omului.....	266
Capitolul 20: Inumanitatea omului.....	280
Capitolul 21: Post-scriptum de familie	285
Anexa A: Stadiile dezvoltării	298
Anexa B: Strigăte și expresii faciale	300
Anexa C: Folosirea de arme și unelte	304
Anexa D: Dieta	308
Anexa E: Comportamentul cimpanzeilor și cel uman	311
Bibliografie	314

groaznică tragedie; moartea lui Ruth a însemnat o pierdere foarte mare pentru toți cei care au cunoscut-o și, în mod deosebit, pentru logodnicul ei, Geza Teleki. A fost înmormântată în parcul național, în ținutul pe care-l îndrăgise atât de mult; mormântul ei este înconjurat de păduri ce răsună uneori de strigătele cimpanzeilor care trec pe acolo.

Cea mai profundă admirătie și compasiune se îndreaptă către părinții lui Ruth, care au vizitat Gombe Stream pentru prima oară cu ocazia acestui tragic eveniment. În ciuda durezii, au avut totuși tăria să ne spună că nu trebuie să purtăm povara acestui accident. Ruth trăise în acel an, alături de cimpanzei, cea mai fericită perioadă din viața ei, pentru că își aflase cu adevărat chemarea.

Ruth a murit făcând munca pe care a iubit-o, în sălbăticia munților pe care îi îndrăgise; studiul întreprins de ea cu atâta migală a dat la iveală unele aspecte ale personalității câtorva dintre cimpanzei. Știu că Ruth însăși ar fi dorit să-mi încehei „Mulțumirile“ aducând cimpanzeilor cuvenitul omagiu, aceste creațuri superbe care ne pot învăța atât de multe lucruri despre noi însine, în vreme ce viața lor devine pentru cercetători tot mai fascinantă. Le suntem mult îndatorați în special lui David Barbă Colilie și lui Flo.

Începuturi

Încă din zori urcasem și coborâsem pantele repezi ale munților și-mi croisem drum prin pădurile dese din vale. Mă oprisem de nenumărate ori să ascult sau să privesc prin binoclu ținutul în care mă aflam. Totuși nu văzusem, nici nu auzisem măcar un singur cimpanzeu, cu toate că se făcuse ora cinci. Peste două ore terenul accidentat de la Rezervația Gombe Stream va fi învăluit de întuneric. M-am postat la locul meu preferat de observație, *The Peak* (Creasta), sperând să zăresc cel puțin un cimpanzeu pregătindu-și culcușul de noapte și astfel să-mi sfărșesc ziua de lucru.

Priveam o ceată de maimuțe în valea împădurită de dedesubt, când deodată am auzit strigătul unui cimpanzeu Tânăr. Am cercetat înfrigurată cu binoclul copacii, dar sunetul se stinse înainte de a reuși să-l localizez și mi-au trebuit câteva minute bune până să-i zăresc pe cei patru cimpanzei. Cearta scurtă se isprăvise și mâncau cu toții în tihăni niște fructe galbene, asemănătoare prunelor.

Distanța dintre noi era prea mare ca să-i pot observa cu de-amănuntul, aşa că m-am hotărât să încerc să mă apropii. Am primit cu atenție copacii din jurul grupului: dacă aş reuși să mă cățăr în smochinul cel mare, fără să-i sperii, îmi spuneam eu, aş putea să am o perspectivă excelentă. Mi-au trebuit vreo zece minute să străbat distanța. Însă, în timp ce înconjuram cu băgare de seamă trunchiul gros și noduros al

smochinului, mi-am dat seama că cimpanzeii dispăruseră; crengile pomului cu roade galbene erau goale. Mă cuprinse același vechi sentiment de amărăciune. Din nou cimpanzeii plecaseară pe nesimțite la apropierea mea. Pe urmă, brusc, inima mi se opri parcă în loc.

La mai puțin de douăzeci de metri de mine, doi cimpanzei masculi stăteau pe pământ și mă priveau atent. Nu îndrăzneam să respir, aşteptând să ia la goană cuprinși de o teamă bruscă, aşa cum se întâmpla de obicei când mă pomeneam pe neașteptate față în față cu ei. Dar lucrurile s-au petrecut altfel. Amândoi au continuat să mă fixeze. M-am lăsat jos foarte încet și, după câteva clipe, cei doi au început să se purice unul pe celălalt în tihă.

Îi priveam și parcă nu-mi venea să cred că e adevărat, când am mai văzut două capete de cimpanzei îțindu-se peste iarba de la capătul luminișului păduricii: o femelă și un pui. S-au lăsat repede în jos când am întors capul, dar au reapărut cu rând, unul după altul, printre crengile lăsate ale unui copac, la vreo patruzeci de metri depărtare. Stăteau acolo, aproape nemîșcați, și mă studiau.

De mai bine de o jumătate de an încercam să înving teama firească a cimpanzeilor față de mine, teamă care îi făcea să dispareă în tufișuri ori de câte ori mă apropiam. La început, bineînțeles, o zbugheau chiar dacă mă aflam la cinci sute de metri depărtare, de partea cealaltă a râpei. Acum, cei doi masculi se aflau atât de aproape, încât parcă-i auzeam respirând.

Nu mă îndoiam că aceasta era clipa cea mai importantă de până acum. Fusesem acceptată de două creaturi superbe care se puricau în fața mea. Îi știam pe amândoi: David Barbă Colilie, căruia îi fusese întotdeauna cel mai puțin teamă de mine, și celălalt, Goliath, nu un uriaș după cum ar arăta numele, ci un exemplar cu un fizic minunat și cu cea mai mare autoritate între toți masculii. Blana neagră avea un luciu mătăsos în lumina blândă a serii.

In umbra omului

David Barbă Colilie și Goliath au stat mai bine de zece minute puricându-se. Apoi, exact înainte ca soarele să dispară la orizont, în spatele meu, David s-a ridicat și m-a fixat cu privirea; și, nu știu cum, umbra mea alungită s-a proiectat asupra lui. Clipa aceasta mi-a rămas vie în amintire: emoția primei mele întâlniri cu un cimpanzeu sălbatic și pură întâmplare ca umbra mea să cadă asupra lui David exact când părea că se uită direct în ochii mei. Mai târziu, întâmplarea a căpătat o semnificație aproape alegorică, pentru că, dintre toate ființele din zilele noastre, numai omul, cu inteligența lui superioară, poate pune în umbră cimpanzeul. Numai omul poate arunca umbra destinului asupra libertății cimpanzeilor din pădure, cu armele pe care le posedă, cu așezările și ogoarele sale care se întind tot mai mult. În acea clipă, totuși, nu mă gândeam la aceste lucruri. Eram fermecată de David și de Goliath.

Amărăciunea și disperarea pe care le resimțisem de atâtea ori în lunile dinainte nu mai însemnau nimic pe lângă fericierea pe care o trăiam când grupul s-a îndepărtat în cele din urmă, iar eu am coborât grăbită poteca întunecată, spre cortul de pe țărmul lacului Tanganyika...

Total începuse cu trei ani în urmă, când l-am cunoscut pe dr. Louis Leakey, vestitul antropolog și paleontolog de la Nairobi. Sau poate începuse de mult, din fragedă pruncie. N-aveam mai mult de un an când mama mi-a cumpărat un cimpanzeu de jucarie, o păpușă mare, mițoasă, care celebra evenimentul nașterii primului cimpanzeu în captivitate, la grădina zoologică din Londra. Cei mai mulți dintre prietenii mamei au fost îngroziti de idee, pronosticând că urâta creațură o să-i provoace copilașului coșmaruri; dar Jubilee (după numele real al cimpanzeului sărbătorit) a fost jucăria cea mai dragă și m-a însoțit în toate călătoriile din copilărie. De fapt, și astăzi mai păstrează jucăria cea veche.

În afara de Jubilee, încă de când am învățat să merg de-a bușilea am fost fascinată de animale. Una dintre cele mai vechi amintiri este aceea a zilei când m-am ascuns în cotețul

strâmt și înăbușitor ca să văd cum fac găinile ouă. Când am ieșit de acolo, după vreo cinci ore, triumfătoare, am descoperit că toată lumea mă căuta disperată, iar mama sunase chiar la poliție să-mi anunțe dispariția.

Abia după vreo patru ani, când împlinisem opt ani, m-am hotărât ca atunci când mă voi face mare să plec în Africa și să trăiesc printre animalele sălbaticice. Cu toate că la opt-sprezece ani, când am absolvit școala, am urmat un curs pentru secretare și apoi am avut două posturi diferite, simțeam foarte puternic dorința de a călători în Africa. Într-atât de puternic, încât, atunci când am primit o invitație de la o prietenă din școală să merg la ferma părintilor ei, în Kenya, mi-am dat demisia chiar în aceeași zi de la slujba fascinantă pe care o aveam pe atunci la un studio de filme documentare și m-am angajat chelneriță în sezonul estival la Bournemouth, orașul meu natal, ca să pot câștiga banii pentru călătorie. Mă costa mai puțin dacă stăteam acasă.

„Dacă te interesează animalele“, mi-a spus cineva la o lună după ce am ajuns în Africa, „ar trebui să faci cunoștință cu dr. Leakey.“ La vremea respectivă mă angajașem într-o muncă de birou plăcuitoare, pentru că nu am vrut să abuzez de frumoasa primire de la ferma prietenei mele. Eram înnebunită să fiu cât mai aproape de animalele, care, pentru mine, reprezentau Africa. M-am dus să-l văd pe Louis Leakey la muzeul de istorie naturală al cărui custode era pe atunci. Probabil a simțit că interesul meu pentru animale nu era o toană de moment, ci un lucru înrădăcinat în ființa mea, pentru că m-a angajat pe loc ca asistentă-secretară.

Am învățat multe cât am lucrat la muzeu; personalul de acolo se compunea numai din naturaliști pasionați, plini de entuziasm și fericiți să-mi împărtășească din vastele lor cunoștințe. Mai presus de toate, am avut sansa ca, împreună cu încă o altă fată, să-i însoțesc pe dr. Leakey și soția lui, Mary, într-una dintre expedițiile lor paleontologice anuale la

Olduvai Gorge*, pe câmpiiile Serengeti. Pe atunci, când Serengeti nu fusese încă deschisă turiștilor, când la Olduvai nu se descoperiseră *Zinjanthropus* (Spărgătorul de nuci) și *Homo habilis*, regiunea era absolut izolată; nici pomeneală de drumuri, autobuze turistice și elicoptere care să treacă zilnic pe acolo. Era ceea ce se numește o expediție în „jungla Africii“, aşa cum visasem eu de mic copil.

Săpăturile au fost de-a dreptul fascinante. Câtă vreme am îndepărtat vechi straturi de pământ sau de piatră de pe falia Olduvai ca să dezgropăm scheletele ființelor care trăiseră cu milioane de ani în urmă, munca a fost de rutină. Dar, din când în când, pe neașteptate, mă cuprindea un sentiment de venerație la vederea sau atingerea vreunui os pe care-l țineam în mâna. Osul ăsta – chiar el – făcuse parte odată dintr-un animal viu, care respirase, mersese și dormise și-și perpetuase specia. Oare cum arătase el de fapt? Ce culoare avusese, ce fel de miros? Astfel de întrebări îmi treceau prin minte – întrebări la care știința probabil nu va putea răspunde niciodată.

În cele câteva luni petrecute acolo, serile au avut un farmec deosebit pentru mine. Când se termina munca grea de peste zi, în jurul orei șase, eu și prietena mea, Gillian, asistentă ca și mine, eram libere să ne întoarcem în tabără traversând platoul arid, ars de soare, de deasupra defileului unde asudaserăm toată ziua. În anotimpul uscat Olduvai devine aproape un desert, dar trecând pe lângă tufișurile țepoase, zăream deseori *dik-dik*, acele antilope miniaturale și grațioase, doar cu o idee mai mari decât iepurii. Uneori întâlneam câte o turmă de gazele sau de girafe, iar de câteva ori am văzut chiar și câte un rinocer negru mergând agale prin defileu. Odată ne-am pomenit față-n față cu un leu Tânăr: nu era mai departe de cincisprezece metri când i-am auzit mărâitul surd și l-am zărit de partea cealaltă a tufișurilor. Atunci am simțit pentru prima dată în viață ce înseamnă „să-ți stea inima în loc“. Eram

* Defileul Olduvai.

jos, în defileu, unde vegetația este ceva mai deasă pe părți; ne-am tras înapoi, îndepărându-ne încet, în timp ce el ne urmărea cu privirea și zvâcnea din coadă. Apoi, din curiozitate bănuiesc, ne-a urmat, în timp ce noi traversam defileul, spre întinderea fără arbori de pe partea cealaltă, cu intenția de a ieși la loc deschis. Când am început să urcăm, a dispărut în tufișuri și nu l-am mai zărit.

Spre sfârșitul șederii noastre la Olduvai, Louis Leakey a început să-mi vorbească despre un grup de cimpanzei de pe țărmul lacului Tanganyika.

Cimpanzeii se găsesc numai în Africa, unde se întâlnesc de la zona de păduri ecuatoriale de pe coasta de vest până la un anumit punct, la est de lacul Tanganyika. Grupul la care se referea Louis includea cimpanzei din varietatea estică sau cu păr lung, *Pan troglodytes schweinfurthii*, după cum sunt clasificați de taxonomiști. Louis le-a descris habitatul ca fiind muntos, accidentat și total izolat de civilizație. Mi-a vorbit despre răbdarea și pasiunea necesare celui care ar încerca să le studieze comportamentul.

Un singur om, mi-a spus Louis, încercase să facă un studiu mai aprofundat al comportamentului cimpanzeilor în sălbăticie. Dar dr. Henry W. Nissen, care făcuse această muncă de pionierat, nu putuse să rămână decât două luni și jumătate în tabără, în Guineea franceză. Louis spunea că nimeni nu se aşteaptă să obțină rezultate prea importante în decursul unui interval de timp atât de scurt; chiar și doi ani abia dacă erau suficienți. Mi-a mai spus multe atunci Louis, la prima noastră discuție. Îl interesa în mod special grupul de cimpanzei care trăia pe malurile lacului pentru că acolo fuseseră descoperite fosile ale omului preistoric și era posibil ca, înțelegând comportamentul cimpanzeilor de azi, să se mai lămurească câte ceva în legătură cu cel al strămoșilor noștri.

Pe măsură ce îmi explică, cred că mi-am dat seama unde voia să ajungă; și totuși nu puteam crede că vorbea serios, când, după o pauză, m-a întrebat dacă aş dori să-mi asum

această sarcină. Într-adevăr, deși era lucrul pe care îl doream cel mai mult, eram, fără îndoială, total necalificată să întreprind un studiu științific asupra comportamentului animalelor.

Totuși, Louis știa exact ce face. Nu numai că a simțit că nu era necesară nicio pregătire academică, ci că, într-un fel, dacă aş fi avut-o, ar fi putut constitui un dezavantaj. Avea nevoie de o persoană cu o minte lipsită de prejudecățile teoriilor, care să facă un studiu pentru simplul motiv că era împinsă de dorința autentică de cunoaștere; în plus, îi trebuia cineva care să manifeste o înțelegere plină de tact față de animale.

În clipa în care am consumat din toată inima și cu tot entuziasmul să pornesc la lucru, Louis și-a asumat dificila sarcină de a face rost de fondurile necesare. Nu numai că trebuia să convingă pe cineva de necesitatea studiului în sine, ci și că o Tânără necalificată era persoana potrivită să-l întreprindă. În cele din urmă, Fundația Wilkie din Illinois, SUA, a fost de acord să contribuie cu o sumă suficientă cât să acopere cheltuielile necesare – o barcă mică, un cort, costul transportului aerian, precum și al primelor șase luni de tabără. Îi voi rămâne veșnic nespus de recunoșcătoare domnului Leighton Wilkie care, încrezându-se în raționamentul lui Louis, mi-a dat șansa să mă remarc.

La vremea respectivă mă găseam în Anglia, dar curând, auzind veștile, am făcut aranjamentele necesare să mă întorc în Africa. Oficialitățile de la Kigoma, în a cărei regiune urma să lucrez, aprobaseră propunerea mea, dar nu erau de acord cu un lucru: nici nu voiau să audă ca o Tânără englezoaică să trăiască singură în sălbăticie, fără un însoțitor european. Așa că mama, Vanne Goodall, care mai fusese în Africa câteva luni, s-a oferit să mă însoțească în noua mea aventură.

Când am ajuns la Nairobi la început totul a decurs bine. Rezervația de Cimpanzei de la Gombe Stream (acum Parcul Național Gombe), căminul grupului meu de cimpanzei, se afla sub jurisdicția Departamentului de vânătoare Tanganyika, iar

Respect paznicul-șef mi-a fost de mare ajutor, trimițându-mi autorizațiile necesare ca să pot lucra în Rezervație. Mi-a dat de asemenea multe informații folositoare legate de condițiile de acolo – altitudinea și temperatura, felul terenului și al vegetației, animalele pe care aş putea să le întâlnesc. Prisem vestea că bărcuța de aluminiu pe care o cumpărase Louis ajunsese cu bine la Kigoma. Iar dr. Bernard Verdcourt, directorul Centrului de Studii Botanice din Africa de Est, s-a oferit să mă ducă împreună cu Vanne la Kigoma; putea să adune plante în drumul străbatut, cât și în regiunea Kigoma, prea puțin cunoscută din punct de vedere botanic.

Exact când eram gata să plecăm a apărut primul impediment. Comisarul districtual al regiunii Kigoma a trimis vorbă că printre pescarii africani de pe țărmul rezervației de cimpanzei s-au iscat neînțelegeri. Paznicul de vânătoare al regiunii se duse acolo să lămurească lucrurile, așa că deocamdată nu puteam să mă apuc de lucru. Din fericire, pentru liniștea mea sufletească, Louis mi-a sugerat pe data să încerc să fac un scurt studiu despre maimuțele *Cercopithecus pygerythrus* de pe o insulă din Lacul Victoria. După o săptămână, Vanne și cu mine înaintam leneș în șalupa cu motor pe apele noroioase și puțin adânci ale lacului, spre insula nelocuită Lolue. Cu noi mai erau Hassan, căpitanul șalupei, și ajutorul lui, amândoi africani din tribul Kakamega. Hassan, care mai târziu a venit la rezervația de cimpanzei, este un om minunat. Întotdeauna calm și puțin semet, este de neînlocuit într-o situație critică și, datorită umorului și inteligenței, este un însotitor grozav. Se afla în serviciul lui Louis de aproape treizeci de ani.

Am petrecut trei săptămâni încântătoare până să primim mesajul radio să ne întoarcem la Nairobi. Noaptea dormeam în șalupa ancorată la o oarecare depărtare de insulă, legănați de mișcarea blândă a lacului. În fiecare dimineață, chiar înainte de răsărit, Hassan mă ducea cu barca cea mică până la insulă și eu rămâneam acolo, observând maimuțele până în amurg – sau chiar mai târziu, în serile când era lună plină.

În umbra omului

Pe urmă îl întâlneam pe Hassan pe țărmul lacului și el mă ducea înapoi la șalupă. La masa frugală, care de obicei se compunea din fasole fiartă, ouă sau cârneați din conserve, Vanne și cu mine schimbam noutățile zilei.

Acest scurt studiu m-a învățat multe – cum să iau notițe în timpul observației pe teren, ce haine să port, ce mișcări toleranță sau nu maimuța sălbatică din partea observatorului uman. Și cu toate că cimpanzeii au reacționat în multe privințe cât se poate de diferit, totuși cele învățate la Lolue mi-au fost de mare folos când m-am apucat de lucru la Gombe Stream.

Într-un fel, parcă regretam că sosise mesajul mult așteptat, căci lucrul acesta însemna să las baltă indivizii *Cercopithecus pygerythrus* tocmai când începusem să le deprind obiceiurile și să mă familiarizez cu ei. Nu e niciodată plăcut să lași un lucru făcut pe jumătate. Totuși, când am ajuns la Nairobi, nu m-am mai putut gândi la nimic altceva decât la emoția cu care așteptam drumul lung de o mie opt sute de mile până la Kigoma și la cimpanzei. Aveam aproape totul pregătit încă înainte de a pleca pe insula Lolue, așa că nu ne-au trebuit decât câteva zile până să pornim împreună cu Bernard Verdcourt spre Kigoma.

Drumul în sine s-a desfășurat destul de monoton, cu toate că am avut trei pene de motor minore, iar Land Rover-ul era atât de încărcat cu toate cele trebuincioase taberei, încât se balansa primejdios dacă măream viteza. Când am ajuns însă la Kigoma, prăfuiți din cap până în picioare, după trei zile de drum, am găsit orașul într-o stare de haos: de când plecase rem de la Nairobi, în Congo, care se afla la vreo douăzeci și cinci de mile vest de Kigoma, de partea cealaltă a lacului Tanganyika, izbucniseră vărsări de sânge și alte acte de violență. Kigoma era plină de refugiați belgieni sosiți cu bărcile. Am intrat pe drumul străjuit de mangotieri, care reprezentă și strada principală a Kigomei, duminică. Totul era închis și n-am găsit nicio persoană oficială care să ne ajute.

Până la urmă am dat de comisarul districtual și el ne-a explicat, cu părere de rău, dar ferm, că nu aveam nicio șansă să mergem la rezervația de cimpanzei. Mai întâi era nevoie să aşteptăm să vedem cum vor reacționa localnicii din regiunea Kigoma față de tulburările din Congo. A fost o veste neplăcută, dar nu prea aveam ce face.

Am închiriat fiecare câte o cameră la unul dintre cele două hoteluri existente, dar n-am avut parte prea mult de acest lux. Chiar în seara aceea a sosit un transport de refugiați și a fost nevoie de toate locurile pe care le puteau pune la dispoziție. Eu și Vanne ne-am înghesuit în spațiul strâmt care ne mai rămașe după ce depozitaserăm tot calabalâcul din Land Rover. Bernard împărtea camera cu o familie de belgieni rămași fără adăpost, ba chiar i-am împrumutat proprietarului hotelului, hărțuit ca vai de lume, cele trei paturi de campanie pe care le aveam. Toate camerele erau pline, dar refugiații de aici trăiau ca în rai față de cei găzduiți temporar într-un hambar uriaș, care în mod normal era întrebuințat pentru depozitarea mărfurilor în drum spre sau dinspre Congo. Acolo dormeau cu toții unul lângă altul, pe saltele sau doar pe pături, și se înșiruau în cozi de sute de persoane așteptând puțina mâncare pe care era în stare Kigoma să le-o ofere.

Nu peste mult timp, Vanne, Bernard și cu mine am făcut cunoștință cu un număr de rezidenți din Kigoma. Bineînțeles, ne-am oferit să-i ajutăm cu ce puteam și au acceptat plini de recunoștință. În a doua seară petrecută la Kigoma, noi trei și alți câțiva am făcut două mii de sandviuri cu pastă de carne. Le-au depozitat pe niște pânze umede în cutii mari de tablă și le-au transportat în hambar. Mai târziu, i-am ajutat să le împartă refugiaților supă, fructe și ciocolată, țigări și băuturi. De atunci până azi n-am mai fost în stare să mă mai uit la o cutie cu pastă de carne!

Două seri mai târziu, cei mai mulți dintre refugiați au plecat, cu diverse trenuri suplimentare, spre Dar es Salaam. Agitația cea mare se terminase, dar noi tot n-am primit

permisiunea să plecăm la rezervația de cimpanzei. Ne simțeam cu toții cam deprimați. Fondurile pe care le aveam la dispoziție nu ne permiteau, mie și lui Vanne, să stăm la hotel, așa că ne-am hotărât să ne instalăm cortul undeva pentru o perioadă de timp. Când am întrebat unde anume aveam voie, am fost îndrumate spre terenul închisorii din Kigoma! De fapt, nu era chiar atât de sinistru pe cât părea, pentru că terenul de acolo era foarte bine întreținut, cu vederea spre lac și, în acea perioadă a anului, citricii din jur se aplecau de greutatea portocalelor și a mandarinelor parfumate. Totuși, Tânțarii erau cumpliți noaptea.

În acest interval de inactivitate impusă ne-am familiarizat cu orașelul Kigoma – semăna cu un sat după tiparul american sau european. Centrul activităților se găsea pe țărm, unde portul natural oferea locuri de ancorare vaselor care străbateau lacul spre Burundi, Zambia, Malawi și-l traversau spre vest, spre Congo. Lângă lac se aflau și birourile administrative guvernamentale, secția de poliție, gara și poșta.

Unul dintre aspectele cele mai fascinante ale oricărui orașel african este piața viu colorată de fructe și zarzavaturi, unde mărfurile se vând în grămezi mici, fiecare dintre ele fiind numărate și socotite cu strictețe. În piața din Kigoma am observat că negustorii mai înstăriți stăteau la umbra unor copertine întinse între stâlpi de piatră; ceilalți stăteau direct pe pământul roșiatic din mijlocul pieței, cu mărfurile ordonat înșiruite pe pânză de sac sau chiar pe jos. Se găseau din abundență banane, portocale galbene și verzi, roșcove zbârcite și vișinii, sticle și căni cu ulei de gătit roșiatic și lucios, extras din fructele palmierilor.

Kigoma se mândrește cu o singură stradă principală care șerpuiște urcând de la centrul administrativ spre partea importantă a orașului. De ambele părți este străjuită de mangotieri înalți și nenumărate prăvălioare sau *dukas*, cum se numesc ele în toată Africa de Est. Am rămas uluiți, plimbându-ne prin Kigoma, cum de rezistă toate aceste magazine